

VII. O ZABUDOWIE MUROWANEJ W PIERZEJACH RYNKU I ULIC

Wiedza o murowanym budownictwie mieszkalnym Wrocławia z okresu średniowiecza wzrastała etapami. Z monograficznych opracowań kamienic Rudolfa Steina (1931; 1935), któremu były znane nieliczne kamienne portale, obramienia okien, sklepienia oraz szczyty, wynikało, że pojawiły się one w XIV w. XIII-wieczną metrykę niektórych kamienic ujawniły badania rozpoczęte w czasie powojennej odbudowy Starego Miasta, obejmujące również strukturę murów. Do 1976 r. zarejestrowano relikty 12 domów wzniesionych z cegieł w wątku dwuwozówkowym, typowym dla budownictwa z XIII w., najwięcej przy Rynku i w jego okolicy (Czerner 1976, s. 53–57). Główny ich odkrywca, Tadeusz Kozaczewski, czas powstania budynków stwierdzonych w północnej części Starego Miasta określił na 1. ćwierć XIII w., a spośród domów rozpoznanych w pierzejach Rynku za najstarszy, zbudowany przed 1241 r., uznał dom na działce nr 17, na podstawie formy jednej z baz i głowic kolumn, które dźwigały sklepienie pierwszej kondygnacji. Olgierd Czerner, wskazując na te kolumny i wzmianki źródłowe, skłonił się do datowania najstarszych domów murowanych przy Rynku na 2. i 3. ćwierć XIII w. Zdaniem Jerzego Rozpędowskiego (1978, s. 131) budynki ze ścianami w wątku dwuwozówkowym były charakterystyczne dla XIII w. i wznoszone je już w 1. połowie tego stulecia.

Skokowy wzrost liczby rozpoznanych kamienic średniowiecznych nastąpił w latach 80. XX w. Badania architektoniczne budynków i architektoniczno-archeologiczne w miejscach wyburzonej zabudowy wykonał zespół zorganizowany w Instytucie Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, w związku z podjętą akcją rewitalizacji Starego Miasta. Ogółem zbadano ok. 120 obiektów, w tym 23 kamienice w całości od strony wnętrza. Liczba ujawnionych do-

mów z XIII w., głównie w pierzejach Rynku, zwiększyła się do 30. Z publikacji wyników badań podstawową stanowi monografia Małgorzaty Chorowskiej (1994), ukazująca średniowieczne kamienice w aspektach konstrukcji, dyspozycji przestrzennej, wystroju i wyposażenia wnętrz, a także wyglądu zewnętrznego, z podziałem na trzy fazy: I – XIII w., II – od XIV do 2. tercji XV w., III – od 3. tercji XV do 1. tercji XVI w. Podział ten został wprowadzony w wyniku zaobserwowanych zmian warsztatowych, materiałowych i technologicznych zachodzących w procesach budowlanych kamienic znajdujących się w najpełniej rozpoznanym ich zespole bloku zachodniego Rynku. Do fazy I zakwalifikowano budynki o ścianach z licem w wątku dwuwozówkowym, mające pierwszą kondygnację zagłębioną w podłożu, ze wskazaniem, że początek ich realizacji wyznaczają czas rozmierzenia zachodniej części miasta komunalnego z Rynkiem i datowanie wyżej wspomnianych kolumn na połowę XIII w. (za Świechowskim 1955, s. 88). Do faz II i III zaliczono kamienice wzniesione od podstaw i przebudowane z zastosowaniem wątku jednowozówkowego. Zwrócono uwagę, iż wążek ten w budownictwie monumentalnym Wrocławia pojawił się już w latach 80. XIII w. Jednak w wypadku domów mieszkalnych, budowli o mniejszej randze, wiązanie dwuwozówkowe cegieł mogło być kontynuowane do końca XIII w. Z fazy II został wydzielony podokres obejmujący 1. poł. XIV w. – domy wznieszone wtedy, w warunkach nadal intensywnie podnoszącego się poziomu terenu, były pod względem dyspozycji przestrzennej podobne do XIII-wiecznych. Od połowy XIV w. budowano kamienice o innym układzie wysokościowym, z poziomu terenu zbliżonego do współczesnego. Cezurę między fazami II i III wyznacza zmiana składu zaprawy, która odtąd była silnie wiążąca i zawierała dużą do-

mieszkie wapna. Równocześnie z murami wzniesionymi przy użyciu tego rodzaju zaprawy pojawiły się detale rzeźbiarskie o formach późnogotyckich, opatrzone datami (Chorowska 1994, s. 5–6). Szczegółowe wyniki badań średniowiecznej zabudowy bloku zachodniego Rynku doczekały się odrębnych publikacji (Chorowska i in. 1994; 1995). Rozpoznane w latach 80. XX w. kamienice z okresu średniowiecza pozwoliły poruszyć zagadnienie parcelacji zachodniej części miasta komunalnego w zasięgu wewnętrznego obwodu warownego i przedstawić je w kontekście socjotopografii. Wyjaśniono, potwierdzając niektóre wcześniejsze ustalenia, kwestię wymiaru pierwotnych działek budowlanych i ich układu w blokach rozmierzonych razem z Rynkiem (Chorowska, Lasota 1995; zob. też rozdział Małgorzaty Chorowskiej w tym tomie). Rozpatrując kamienice w kontekście socjotopografii, ukazano m.in. zróżnicowane tempo narastania zabudowy murowanej w pierzejach poszczególnych wnętrz urbanistycznych i częściach miasta komunalnego (Chorowska, Lasota 1995a).

Dalszy postęp w procesie poznania średniowiecznych kamienic przyniosły intensywne badania prowadzone od początku lat 90. XX w. do końca tego stulecia przez Katedrę Archeologii, a po reorganizacji Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Muzeum Archeologiczne i firmy prywatne, częstokroć z udziałem autorów niniejszego artykułu. W ramach kilkudziesięciu przedsięwzięć objęto nimi głównie tereny, na których przywracano zabudowę, oraz Rynek, pl. Solny i niektóre ulice, gdzie wymieniano infrastrukturę podziemną i nawierzchnię. Istotne dla rozważań nad początkami i upowszechnieniem zabudowy murowanej w centralnej części miasta komunalnego są opublikowane rezultaty prac wykopaliskowych przed pierzejami Rynku, gdzie zostały zarejestrowane przedproża najstarszych kamienic i sekwencje nawarstwień unaoczniających uwarunkowania intensywnego podnoszenia się jego poziomu w XIII–XIV w. (Bresch i in. 2001; 2001a; 2002; Kitliński 2002; Lasota 2002)⁴¹. Zagadnienie przedproży zostało uwzględnione w publikacji poświęconej kamienicom z XIII w., autorstwa Mał-

gorzaty Chorowskiej i Czesława Lasoty (1997). Stan rozpoznania średniowiecznych kamienic na poziomie piwnic w odniesieniu do poprzedniego okresu badań zwiększył się o ponad 100%. Wiedzę o dyspozycji ich górnych kondygnacji wzbogaciły odkrycia dokonane w kilkunastu budynkach. Z uzyskanych wyników badań średniowiecznych kamienic ostatniego etapu tylko niektóre ukazały się w druku, w postaci odrębnego opracowania (Brzezowski i in. 1998; Chorowska 2002; Lasota i in. 2001) lub w ujęciu problematyki zabudowy południowo-wschodniej części Starego Miasta (Konczewski 2007). Miejsca ich odkryć do 1999 r., z nielicznymi wyjątkami, przedstawia plan autorstwa Chorowskiej (Atlas 2001, plansza 4).

Podsumowując stan rozpoznania relikwów średniowiecznych kamienic we Wrocławiu, można powiedzieć, że najwięcej wiadomo o ich rozplanowaniu i rozprzestrzenianiu się w poszczególnych częściach miasta; znacznie mniej wiemy o ich gabarytach. Informacje dotyczące układu wysokościowego kamienic pochodzą niemal wyłącznie z obszaru południowo-zachodniego Starego Miasta, w granicach wewnętrznego muru miejskiego, czyli najbardziej atrakcyjnej części średniowiecznego Wrocławia. Zakres rozpoznania fasad można natomiast określić jako znikomy.

Do zdefiniowanych w monografii Chorowskiej faz rozwoju średniowiecznych kamienic była wprowadzona korekta polegająca na podziale fazy II (Atlas 2001, plansza 4). Podział ten, wyodrębniający okres ok. 1. poł. XIV w., pełniej obrazuje dynamikę narastania murowanej średniowiecznej zabudowy mieszkalnej na terenie Starego Miasta. Część wykorzystanych przez nas niepublikowanych opracowań wyników badań posłużyła uzupełnieniu sporządzonego przez M. Chorowską planu odkryć średniowiecznych i wczesnonowożytnych kamienic (ryc. 113).

Pierwsze domy w pierzejach Rynku

Można wnioskować, że pierwsze domy miały konstrukcję drewnianą. Wprawdzie ich odkrycia są nieliczne, ale stanowią przykłady znamienne (ryc. 105). Dwufazowe, zagłębione w podłożu domy drewniane, stwierdzone na działkach Rynek 6 oraz Rynek 12/pl. Solny 20, poprzedziły konstrukcję budynków ceglanych, ze ścianami w wątku dwuwózkowym. W obu wypadkach na miejscu pierwszych, spalonych domów zostały postawione nowe, które również strawił pożar (Lasota i in. 2006; Chorowska i in. 2009). XIII-wieczny dom ceglany, pół-

⁴¹ Rezultaty badań wykopaliskowych przed południową pierzeją Rynku nie zostały dotąd ujęte w ramy zbiorczego opracowania dokumentacji. Uwzględnione przez nas w artykule wyniki badań architektonicznych wykonanych przez mgr. inż. arch. Jerzego Burnitę i dr. Czesława Lasotę poszerzają i korygują wcześniejsze ustalenia dotyczące średniowiecznej zabudowy murowanej pierzei (Atlas 2001, plansza 4; Chorowska, Lasota 1995a, ryc. 2; 1995b, ryc. 3).

Ryc. 105. Wrocław. Bloki przyrynekowe z zaznaczeniem relikwów odkrytej zabudowy średniowiecznej i wczesnonowożytnej.

Szrafurą oznaczono relikwidy odkrytych domów drewnianych. Do I fazy zaliczono budynki wzniesione z cegły w wątku dwuwózkwowym. W murach pozostałych budynków występował wątek jednowózkwowy. Rys. P. Rajski
 Fig. 105. Wrocław. Blocks by the Market Square with relics of medieval and early modern buildings. Hachure makes relics of timber buildings. Phase I included buildings in brick constructed in double-stretcher course. The rest of the buildings had walls in single-stretcher course. Drawing P. Rajski

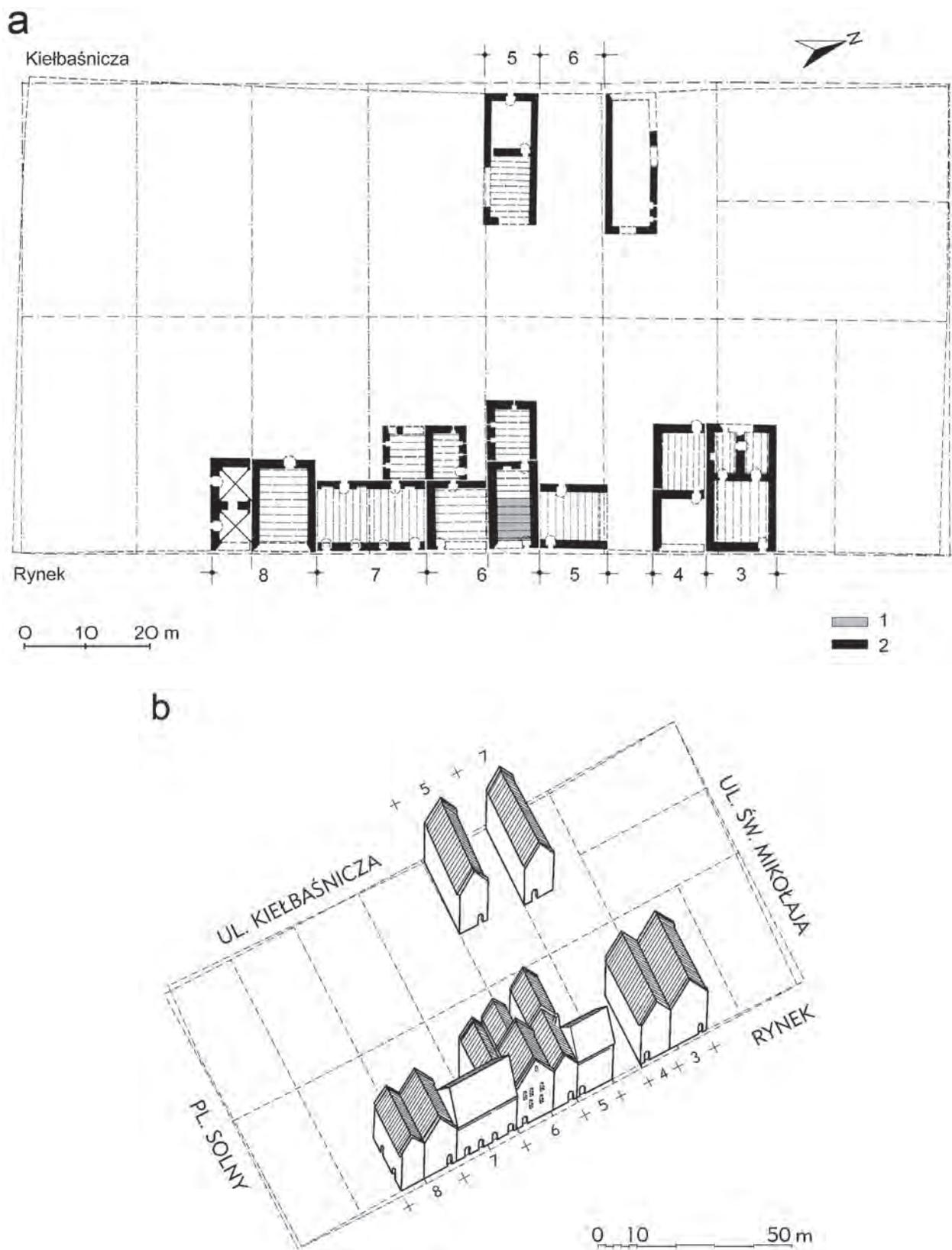
nocny z dwóch zarejestrowanych w obrębie późniejszej kamienicy Rynek 6, był najstarszym z czterech podobnych budynków stojących w jednym rzędzie w środkowej części pierzei zachodniej Rynku, na odcinku kamienic nr 5–7. Biorąc ten fakt pod uwagę, można spodziewać się tutaj istnienia następnych, jeszcze nieodkrytych, domów drewnianych. Dom murowany z XIII w., wzniesiony na działce Rynek 12/pl. Solny 20 na miejscu drewnianego, jako narozny mógł należeć do pierwszych budynków w pierzei południowej Rynku. Także w strefie ul. Kurzy Targ, przed jej przebicciem, wznosiła się zabudowa drewniana, rozpoznana w wykopie liniowym. Najstarsze z odkrytych obiektów zostały określone jako świadectwo osadnictwa przedlokacyjnego. Z relikwów zabudowy dwóch faz zagospodarowania działki zwróconej frontem do Rynku, z których starszą zniszczył pożar, pozyskano dendrodaty. Z fazy I zabudowy zarejestrowano pozostałości zagłębionego w ziemi budynku frontowego o konstrukcji ryglowej, poprzedzonego jakąś starszą budowlą, i obiektów znajdujących się w głębi działki. Próbką drewna z konstrukcji jednego z nich została wydatowana na 1209 r. Z obiektów funkcjonujących w fazie II w tylnej części działki uzyskano następujące dendrodaty: z wcześniejszego – po 1223 r., z dwóch później zbudowanych – po 1224 i po 1230 r. Analizy dendrochronologiczne próbek drewna z drugiej w kolejności nawierzchni ulicy wykazały daty 1258 i 1263 r. (Mruczek 2000). Jerzy Piekalski (2002; 2005), rozpatrując kwestię początku funkcjonowania placu rynkowego w świetle źródeł archeologicznych, sformułował wniosek, że rozmierzono go prawdopodobnie w latach 20.–30. XIII w., na terenie wolnym od osadnictwa. Datowanie poziomów konstrukcji drewnianych odkrytych w ul. Kurzy Targ zdaje się wskazywać na czas wytyczenia placu przed 3. dekadą tego stulecia.

Kamienice fazy I (od 2. do 4. ćwierci XIII w.)

Wymiana w XIII w. domów drewnianych na murowane następowała głównie w pierzejach Rynku, najbardziej atrakcyjnej części miasta komunalnego (ryc. 105, 113). Dotychczas zostały ujawnione, w trakcie badań prowadzonych wewnątrz budynków i wykopaliskowych na placu, relikty 23 domów ze ścianami zbudowanymi w wątku dwuwozówkowym. W kamienicach pierzei zachodniej stwierdzono pozostałości ośmiu, z tym że w każdej z kamienic oznaczonych numerami 6 i 8 znaleziono relikty dwóch domów. Również osiem domów odkryto w pierzei południowej. Tutaj kamienice nr 22 i 23 były wzniesione na podzielonych zrębach założenia

XIII-wiecznego. Jeden z pięciu domów rozpoznanych w pierzei północnej uległ jeszcze w XIII w. podziałowi na dwa, wypełniające fronty działek nr 48 i 49. Można sądzić, że dwa domy zarejestrowane w pierzei wschodniej razem ze wspomnianymi powyżej nie stanowią o liczbie domów postawionych w XIII w. w obramowaniu Rynku. W zabudowie pierzei ulic znaleziono dotąd pozostałości 14 domów zawierających ściany wymurowane w wątku dwuwozówkowym. Dziesięć z nich odkryto przy ul. Kiełbaśniczej, Kotlarskiej, Kuźniczej, Ofiar Oświęcimskich i Wita Stwosza, w zasięgu najstarszej regularnie rozplanowanej razem z Rynkiem części miasta komunalnego (zob. rozdział Małgorzaty Chorowskiej w tym tomie). Domy przy pl. Nankiera, ul. Piaskowej i Szewskiej wznosiły się w obrębie kwartałów zawierających zabudowania klasztorne (Atlas 2001, plansza 4; Chorowska 1994, s. 27 i n.; Chorowska, Lasota 1995a, s. 51–54; 1997; Kozaczewski 1995; Burnita, Lasota 1995; Lasota 2002, s. 72; Lasota i in. 1997; Lasota i in. 2006).

Kamienice fazy I, zbudowane w części miasta rozplanowanej razem z Rynkiem, były zróżnicowane pod względem wielkości (miały mniej więcej od 50 do 200 m² powierzchni), rozplanowania i układu w pierzejach. Na tę różnorodność złożyły się zapewne majątność i profesja właścicieli oraz zaawansowany już w XIII w. proces rozpadu pierwotnych działek szerokich na 60 stóp (1 stopa = 31,3 cm; ryc. 106a). Dzielono je głównie na połowy lub tercje (40 i 20 stóp) (Chorowska 1994, s. 36–39; Chorowska, Lasota 1995). Większość kamienic wzniesiono na podzielonych działkach pierwotnych, w dwóch wypadkach na częściach parcel sąsiednich (Rynek 7, 17). Przeważały domy ze szczytem w linii pierzei, o różnej długości ścian bocznych. Były wśród nich założenia jednoprzestrzenne na poziomie każdej kondygnacji (Rynek 4, 6 – dwa domy, 8 – dom północny, 12, 17, 24, 26, 33, 41, 43, 59, Kiełbaśnicza 5, 7, Kotlarska 37, Kuźnicza 57, Ofiar Oświęcimskich 21 – dwa domy), założenia dwutraktowe i dwuskrzydłowe, rozbudowane z jednoprzestrzennych (Rynek 4, 6 – dom północny i południowy, 12, 24), dwudzielne (Rynek 8 – dom południowy) i trójdzielne (Rynek 3). Jedno z wejść do zagłębionych w podłoże pierwszych kondygnacji tych budynków mieściło się w ścianie frontowej, drugie zaś w tylnej. Wyjątek stanowiły: dom południowy w kamienicy Rynek 8, z dwoma otworami drzwiowymi w ścianie bocznej, i budynek odkryty przy ul. Kuźniczej 57, do którego wchodziło się od frontu i z boku. Kamienice o układzie kalenicowym znajdowały się na działkach Rynek 5, 7, 22/23, 48/49, 52, 60, Kotlar-

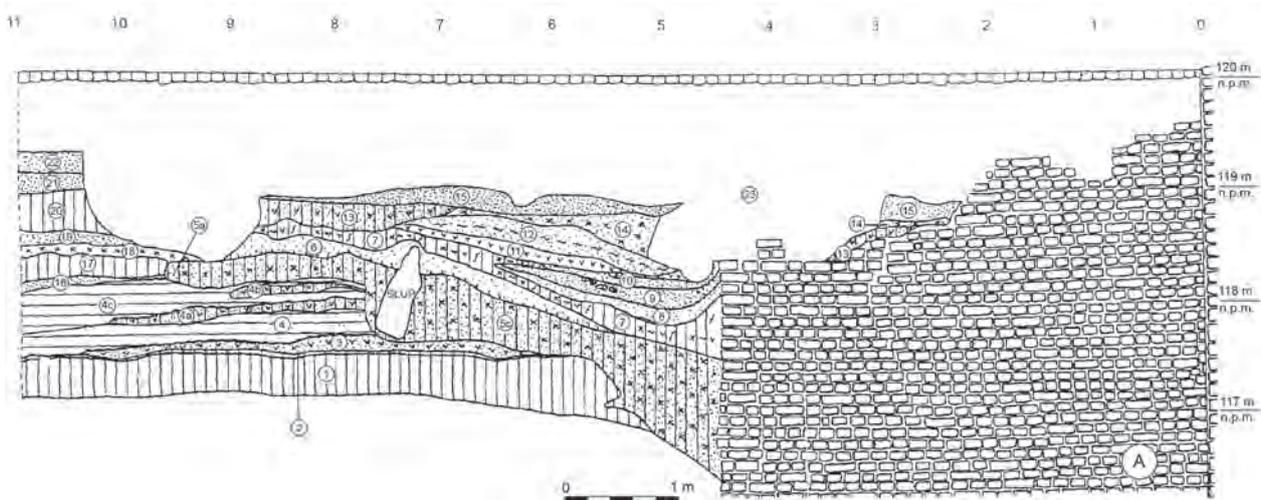

Ryc. 106. Wrocław. Najstarsza zabudowa w bloku zachodnim Rynku: a – plan na poziomie przyziemia: 1 – zasięg domów drewnianych; 2 – mury kamienic w wątku dwuwózówkowym. b – rekonstrukcja najstarszej zabudowy w bloku zachodnim Rynku. Oprac. M. Chorowska

Fig. 106. Wrocław. The oldest buildings in the western block of the Market Square: a – plan at the ground level: 1 – area with wooden buildings; 2 – walls of houses in a double-stretcher course. b – reconstruction of the oldest buildings in the western block of the Market Square. Description M. Chorowska

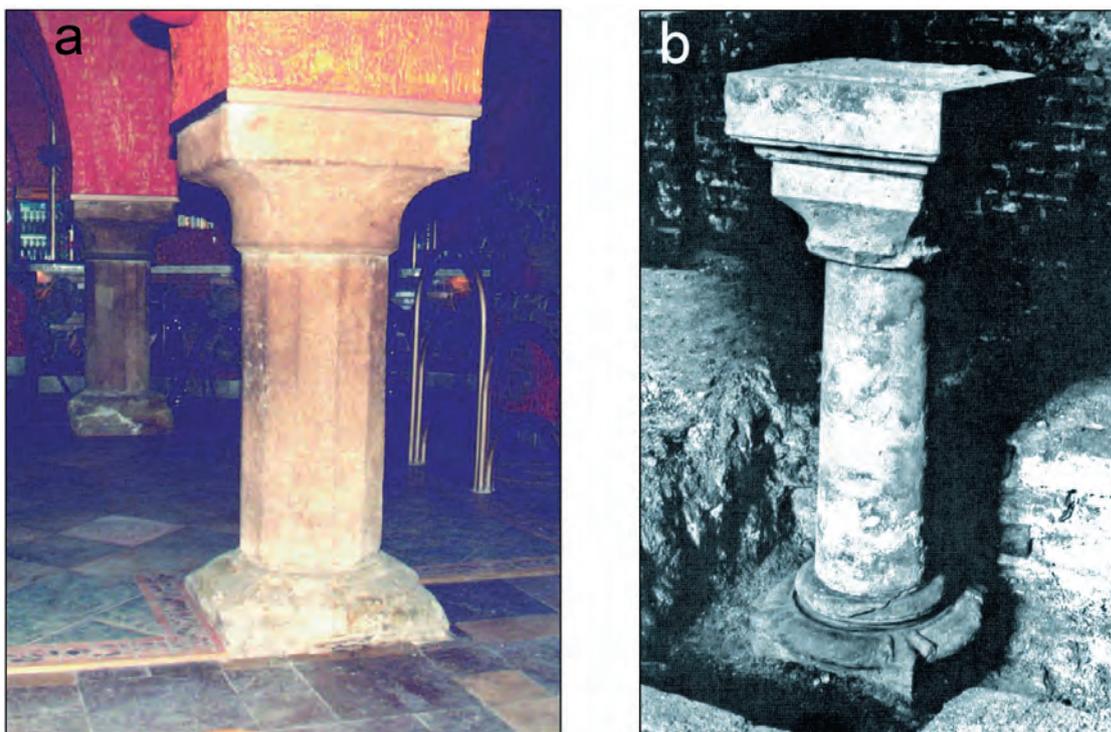
ska 36, Wita Stwosza 56/57, 53/54 (?). Wypełniały one, z wyjątkiem dwóch (nr 5 i 22/23), cały front pierwotnych działek. Zagospodarowanie frontu działki Rynek 22/23 przed jej podziałem tworzyły budynek z wejściem w ścianie bocznej i miedzuch, a początek kamienicy Rynek 7 stanowiło założenie zrealizowane na dwóch częściach działek sąsiednich. Wśród XIII-wiecznych kamienic kalenicowych możemy wyróżnić dwudzielne – Rynek 52, Kotlarska 36, Wita Stwosza 53/54 (?) – i jednodzielne w obrysie ceglanych ścian obwodowych. Jeszcze w XIII w. budynki na działkach Rynek 7, 22/23, 48/49 zostały przekształcone – dwa pierwsze powiększono o skrzydło tylne, trzeci zaś uległ podziałowi na dwa domy, jednoprzestrzenny i dwuskrzydłowy. Niektóre spośród kamienic kalenicowych miały na poziomie pierwszej kondygnacji więcej niż jedno wejście w ścianie frontowej: Rynek 60 miał dwa wejścia, Rynek 48/49 (przed podziałem) – trzy, a Rynek 7 – cztery. Do tej grupy należała również narożna kamienica na działce Rynek 41, z jednym otworem drzwiowym prowadzącym na plac rynkowy i prawdopodobnie siedmioma wejściami od strony ulicy (ryc. 111). Jak się przypuszcza, domy mające więcej niż jedno wejście w ścianie frontowej były podzielone drewnianymi przepierzeniami, co najmniej na poziomie pierwszej kondygnacji. W północnej części miasta zostały odkryte kamienice jednoprzestrzenne (pl. Nankiera 1, ul. Piaskowa 15, Szewska 33) i dwudzielna, z otworami drzwiowymi w ścianie bocznej (pl. Nankiera 8).

Ustalono, że dom przy pl. Nankiera 8 miał dwie kondygnacje (ryc. 110), a kamienice przyrynkowe nr 6, 7, 8, 21, 49 i przy ul. Kiełbaśniczej 7 o jeden poziom więcej (ryc. 106b). Stwierdzona pełna wysokość budynków trójkondygnacyjnych wynosiła 7,7 m (Rynek 6 – trakt frontowy domu północnego) i 10,5 m (Rynek 6 – skrzydło frontowe domu południowego, Rynek 49). W budynkach tych na ogół stosowano stropy, a sklepienia stanowiły wówczas rzadkość (Rynek 8, 17, 43, pl. Nankiera 8). Większość przebadanych dolnych partii fasad zawierała tylko otwory drzwiowe. Były one przewężone węgarami i nakryte łękami półkolistymi lub lekko zastrzonymi. Podobną formę miały wejścia zlokalizowane w ścianach bocznych – od strony miedzucha, bądź w tylnych. Od podwórza były zresztą dostępne odrębnymi wejściami wszystkie kondygnacje kamienic, co stwierdzono w wypadku domów na działkach Rynek 6 i 7. Do pierwszych kondygnacji kamienic, o funkcji magazynowo-gospodarczej, światło wpadało przez okna szczelinowe. Wyższe kondygnacje, o funkcji mieszkalnej, oświetlały nieco większe otwory jedno- lub dwustronnie rozglifione, nakryte łękami półkolistymi lub lekko zastrzonymi (ryc. 110), a także okulusy. Elewacje frontowe mogły być pokryte polichromią architektoniczną złożoną z dwóch powłok malarskich, czerwonego tła i pomalowanych na biało spoin (Chorowska 1994, s. 27–30, 37–38, 51–52, 54; 1999, s. 115–116; Chorowska, Lasota 1997; Kozaczewski 1995; Lasota 2002, s. 72; Burnita, Lasota 1995; Lasota i in. 2006).

Ryc. 107. Wrocław. Widok na boczną ścianę przedproża i układ nawarstwień przed kamienicą Rynek 3 – południowy profil wykopu prostopadłego do elewacji kamienicy, wg Bresch i in. 2001, ryc. 7

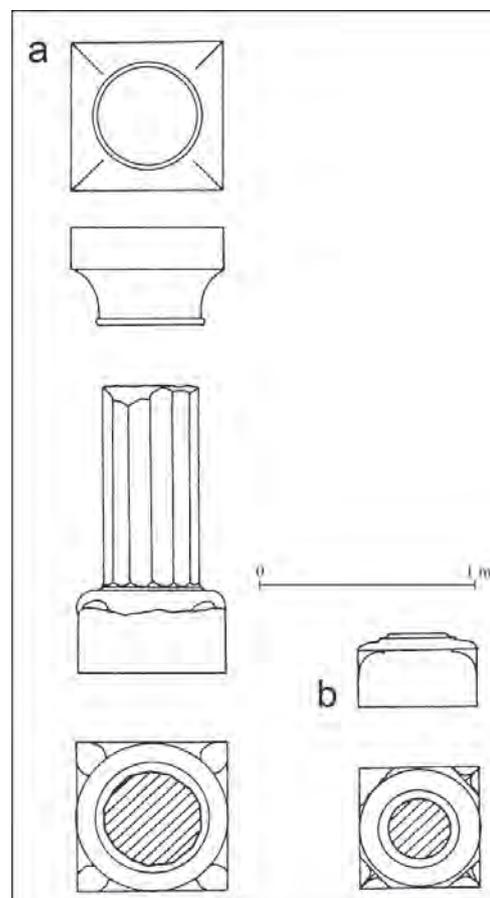
Fig. 107. Wrocław, the Market Square. View on the side wall of a stone supplementary doorsill and sequence of layers in front of the town house at no. 3 Rynek – S section of a trench at right angles to the façade of the town house, Bresch et al. 2001, fig. 7

Ryc. 108. Wrocław. Kolumny z 2. ćwierci XIII w.: a – w przyziemiu kamienicy Rynek 17. Fot. J. Borski; b – w krypcie kościoła św. Jakuba (Świechowski 2000, ryc. 838)

Fig. 108. Wrocław, the Market Square. Columns from the 2nd quarter of the 13th c.: a – on the ground floor of the town house at no. 17 Rynek. Photo. J. Borski; b – in the crypt of St James church (Świechowski 2000, fig. 838)

Kamienice z XIII w., stosunkowo niskie w odniesieniu do późniejszych budynków przyrynkowych, były nakryte dachami z łagodnym spadkiem połąci (ryc. 106b, 115). Ściany kamienicy znajdującej się na działce Rynek 49 wieńczył krenelaż (Chorowska 1999, s. 116). Na kwestię przystosowania kamienic do obrony rzuca światło zarządzenie rady miasta z 1290 r., nakazujące właścicielom domów, ze względu na zagrożenie miasta, mieć w nich „broń i kamienie na wierzchu” (Korn 1870, s. 49, Anhang 1). Dwa ze stwierdzonych budynków z tego okresu – kamienica Rynek 33 i dom u zbiegu ul. Wita Stwosza i św. Wita – miały zapewne formę wieży. Na planie Bartłomieja Weinerja z 1562 r. ten ostatni został przedstawiony jako trójkondygnacyjna wieża z wykuszem od wschodu (Atlas 2001, plansza 13). W badaniach przeprowadzonych na jego miejscu odkryto poniżej poziomu chodnika mury znacznie

Ryc. 109. Wrocław. Rysunek inwentaryzacyjny relikwów kolumn: a – z kamienicy Rynek 17; b – z przedproża kamienicy Rynek 24 (Chorowska, Lasota 1997)

Fig. 109. Wrocław, the Market Square. Inventory drawing of relics of columns from town houses: a – at no. 17 Rynek; b – from the supplementary doorsill of no. 24 Rynek (Chorowska, Lasota 1997)

grubsze od ścian innych domów mieszkalnych z XIII w. (Piekalski 2004a, s. 191, przyp. 462). Za wieżową formą budynku na działce Rynek 33 przemawiają: stwierdzona w badaniach architektonicznych znaczna wysokość jego ścian oraz obecność szerokich odsadzek na każdej z jego kondygnacji (Lasota i in. 1997).

Późniejszym rozwiązaniem problemu dostępu z placu rynkowego do zagłębionych w podłoże pierwszych kondygnacji kamienic, upowszechnionym w warunkach intensywnego podwyższania się jego poziomu, były murowane przedproża rozciągające się na całej długości ścian frontowych i wychodzące na plac rynkowy na odległość ok. 4 m. Na konstrukcję przedproży składały się pełne ściany boczne (ryc. 107) i ściany frontowe złożone z filarów i arkad. Do domów na działkach nr 3, 6, 7, 8, 22/23, 26, 27, 43, 48/49, 52 przedproża zostały dobudowane, natomiast w wypadku przedproży na działkach nr 59 i 60 wiadomo, że powstały one w ramach jednej inwestycji budowlanej, wraz ze sprzężonymi z nimi kamienicami. W fasadzie kamienicy nr 60 stwierdzono wnękę zwróconą do wnętrza przedproża, a w kamienicy nr 59 odkryto strzępia, które po-

Ryc. 110. Wrocław. Dom przy pl. Nankiera 8, widok od zachodu. Na zielono zaznaczono obecny poziom ulicy.
Fot. M. Chorowska

Fig. 110. Wrocław. House at no. 8 Nankiera Square, view from the west. The present street level is shown in green. Photo. M. Chorowska

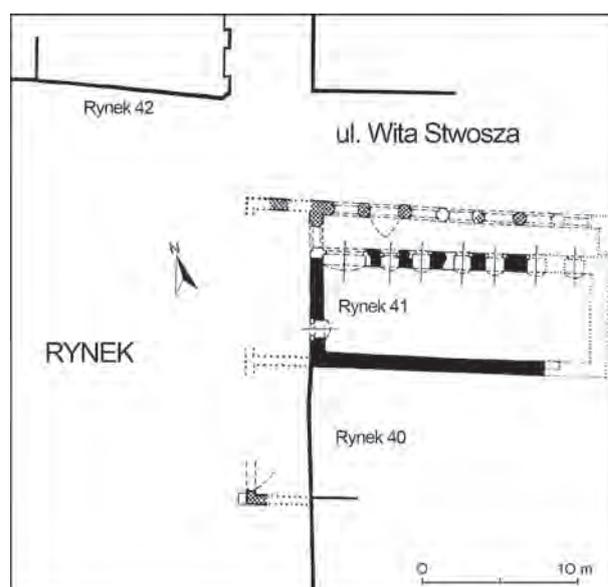
służyły do związania z nią ściany bocznej przedproża. Obydwa te domy należały do najpóźniej wzniesionych w XIII w., na co wskazuje fakt przystąpienia do ich budowy już ze znacznie podwyższonego poziomu placu rynkowego. Przedproża zarejestrowano również przed kamienicami wzniesionymi w 1. poł. XIV w. (faza IIa). Niektóre z przedproży odkrytych przed fasadami budynków wzniesionych po połowie XIX w. (Rynek 1, 9, 29, 32, 34, 38, 40), na miejscu wyburzonych kamienic o niewiadomej chronologii, pojawiły się zapewne w XIII w.

Ściany boczne przedproży znajdujących się przed rozpoznanymi domami o metryce XIII-wiecznej zostały zbudowane z cegieł, w wątku dwuwózowym bądź nieregularnym. Łęki arkad ścian frontowych spływały na dwa rodzaje podpór środkowych. Przedproże domu na działce nr 24 miało kolumny, z których zarejestrowano bazy (ryc. 109b). Podpory środkowe łęków w ścianach frontowych przedproży domów na działkach nr 22/23, 42 tworzyły ceglane filary. Na ścianach kilku z tych wnętrz stwierdzono ślady powłoki malarskiej, złożonej z czerwonego tła i na biało pomalowanych spoin. W dwóch wypadkach ustalono, że przedproża były nakryte stropami. Do przedproży z placu rynkowego prowadziły stopnie wymodelowane w podłożu i obudowane drewnem. Dwa z nich wyróżniały się niektórymi rozwiązaniami. Drewniane stopnie prowadzące do przedproża domu na działce nr 40 zostały po jakimś czasie zastąpione ułożonymi z erytyków. Wychodziło ono przed ścianę pierzei na odległość 4,5 m. Najwęższe z poznanych przedproży, występujące przed front działki nr 29 na 3,5 m, poprzedzał aneks ze ścianami drewnianymi (Bresch i in. 2001; 2001a; 2002; Chorowska, Lasota 1997; Lasota 2002, s. 72–74).

Datowanie przez Kozaczewskiego (1995, s. 38–45) kamienic odkrytych przy pl. Nankiera, ul. Kotlarskiej, Piaskowej i Szewskiej na 1. ćwierć XIII w. nie zostało potwierdzone w innych opracowaniach poruszających zagadnienia socjotopografii, urbanistyki i zabudowy XIII-wiecznego miasta (Chorowska, Lasota 1995a, s. 54, przyp. 30; Goliński 1997, s. 124; Piekalski 2004a, s. 192–193). Pojawienie się pierwszych kamienic w pierzejach Rynku można datować ogólnie na 2. ćwierć XIII w. Jedną z przesłanek wskazujących na taką ich chronologię stanowią dwie kolumny pierwszej kondygnacji domu na działce nr 17, które dźwigały pola sklepienia krzyżowego, bezżebrowego, będące ewenementem w mieszczańskim XIII-wiecznym budownictwie Wrocławia. Kielichowy kształt głowic oraz nieco spłaszczona, „talerzo-

wa” forma baz, w tym jednej ze szponami na narożach (ryc. 108a, 109a), upodabnia je do zachowanej kolumny z krypty pierwszego kościoła św. Jakuba (ryc. 108b), datowanego na podstawie jeszcze innego detalu architektonicznego i wzmianek źródłowych na lata 1234–1240 (Lasota, Rozpędowski 1981; Świechowski 2000, s. 300–302, ryc. 838). Z wykopów eksplorowanych przed pierzejami Rynku pozyskano dendrodaty. Wykopami budowlanymi pod przedproża zostały przecięte sekwencje naprzemiennych warstw materiałów organicznych i piasku (Bresch i in. 2001; 2001a; 2002). Można przypuszczać, że piasek pochodził głównie z wykopów zakładanych pod domy częściowo zagłębione w ziemi i przedproża. Wykopem pod przedproże domu północnego w kamienicy nr 8, poprowadzonym z poziomu placu podwyższonego o ok. 1 m, zostało przecięte koryto zasypane czwartą, według kolejności narastania, warstwą piasku. Czas budowy koryta określają daty dendrologiczne: ok. 1240, ok. 1241, po 1242, po 1244 r. Ze słupa, który stanowił część konstrukcji znajdującej się przed ścianą frontową przedproża domu na działce nr 3, pozyskano dendrodatę po 1250 r. (ryc. 107; Bresch i in. 2001, s. 23–26, 57–60, 66–70). Na czas realizacji pierwszych murowanych przedproży około połowy XIII w. wskazuje również baza kolumny obiektu dobudowanego do domu na działce nr 24, wykuta w postaci talerzowej, jednak jeszcze ze szponami o kształcie uproszczonych listków na narożach (ryc. 109b).

Źródła pisane nie informują o właścicielach kamienic z XIII w. Późniejsze wzmianki źródłowe pozwalają wnioskować, że budynki wzniesione na terenie najstarszej rozplanowanej regularnie części miasta z Rynkiem należały, może z wyjątkiem dwóch, do przedstawicieli najzamożniejszych grup zawodowych mieszczan. W podziale miasta na cztery kwartały, ustalonym do celów podatkowych, potwierdzonym źródłem z 1302 r. (Goliński 1995, s. 30–32), południowa i zachodnia pierzeja Rynku, ul. Ofiar Oświęcimskich (dawnej Junkierska) i Kiełbańnicza (Pańska) znajdowały się w obrębie Kwartału Kupców. Domy przy ul. Kotlarskiej mogły należeć do kramarzy bogatych, ustępujących zamożnością tylko elicie kupieckiej. Początkowy odcinek ul. Wita Stwosza (św. Wojciecha) nazywał się w średniowieczu Między Złotnikami. Najbardziej atrakcyjny, dochodzący do Rynku odcinek ul. Kuźnicznej skupiał wytwórców broni (Chorowska, Lasota 1995a, s. 52–53). Można przypuszczać, iż własność kupców stanowiły też największe z kamienic w północnej pierzei Rynku. Spoza kręgu mieszczaństwa mogli

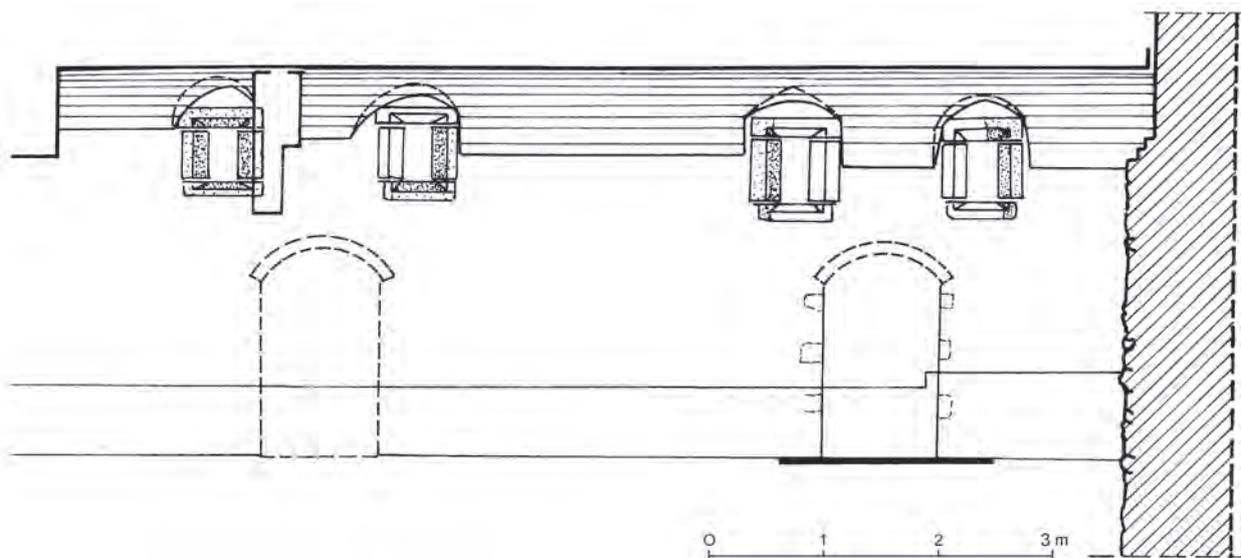
Ryc. 111. Wrocław. Zasięg przedproży przy kamienicach Rynek 40 i 41/ul. Wita Stwosza. Oprac. M. Chorowska

Fig. 111. Wrocław. The Market Square. Area occupied by supplementary doorsills at no. 40 Rynek and no. 41/Wita Stwosza St. Description M. Chorowska

wywodzić się pierwsi właściciele budynków na działkach Rynek 17 i 33, wyróżniających się spośród innych, pierwszy obecnością kolumn i stwierdzonym brakiem przedproża, drugi zaś zapewne formą wieży. Znamienny jest fakt nieznaledzenia dotąd relikwów domów z XIII w. przy ulicach, które prowadziły do bram miasta. Na terenie północnych bloków zabudowy, w sąsiedztwie klasztorów, znajdowały się rezydencje niektórych linii dynastycznych Piastów śląskich i ludzi związanych z Kościołem. Wiadomo, że budynek przy ul. Piskowej 15 na początku XIV w. był w posiadaniu przedstawicieli Kościoła, a dom na działce przy pl. Nankera 1 stanowił do 1331 r. własność mieszczanina (Goliński 1997, s. 119–121, 125). Cysterki z Trzebnicy nieruchomości przy pl. Nankera 8 mogły nabyć nie wcześniej niż po 1260 r. (Chorowska, Lasota 1995a, s. 54, przyp. 20).

Kamienice fazy IIa (ok. 1. poł. XIV w.)

Kamienice tej fazy, ze ścianami w wątku jedno-wozówkowym, pod względem rozwiązań przestrzennych stanowiły kontynuację XIII-wiecznych. Rozpoznawano je głównie na podstawie otworów okiennych i wejściowych oraz stropów nakrywających pierwsze kondygnacje, niekorespondujących z podwyższonym poziomem terenu z czasu ich przebudowy mniej więcej po połowie XIV w., zbliżonym do

Ryc. 112. Wrocław. Przyzemie kamienicy przy ul. Szewskiej 49 w widoku od dawnego podwórza. Zachowane pozostałości pierwotnych otworów okiennych i wejściowych znajdują się obecnie na poziomie piwnic budynku

Fig. 112. Wrocław. Ground floor of the town house at no. 49 Szewska St. in a view from a former backyard. Surviving remains of original window and door openings are at present on the level of cellars

współczesnego (ryc. 112, 115). Ze stwierdzonych kamienic fazy IIa (ryc. 113) 23 powstały na terenie najwcześniej rozplanowanej z Rynkiem części miasta (Rynek 2 – dwa budynki, 14/15 – dwa budynki, 35–38, 50, ul. Kielbaśnicza 6, 20, 24, 27, 29, 30, św. Mikołaja 7, 69, 70, 77, Ruska 5–7, Rzeźnicza 1), jedna w jej pobliżu (Wita Stwosza 12), dwie w sąsiedztwie fundacji klasztornej (Szewska 49). Stanowiły one założenia jednoprzestrzenne (Rynek 2 – budynek północny, Kielbaśnicza 6, 20, 24, 27, 29, Ruska 5–7, Rzeźnicza 1), płytkie, dwudzielne (Kielbaśnicza 30, św. Mikołaja 7, Wita Stwosza 12), dwutraktowe, zrealizowane w ramach jednej akcji budowlanej i po rozbudowie jednoprzestrzennych (Rynek 2 – budynek południowy, 14/15 – dwa budynki, 35–37, 50, św. Mikołaja 70) i trójdzielne (św. Mikołaja 77). Wśród kamienic o szerokim froncie były płytkie, w tym jednoprzestrzenne (Kielbaśnicza 29, Ruska 7), dwu- i trójdzielne (Wita Stwosza 12, św. Mikołaja 7, 77) oraz dwutraktowa (Rynek 14/15 – budynek zachodni) (Atlas 2001, plansze 4, 5a, 5b; Brzezowski, Lasota 1995; Burnita, Lasota 1994; Chorowska 1994, s. 30; 2002, s. 207).

Zarejestrowane ściany szczytowe kamienic na działkach Kielbaśnicza 20 i św. Mikołaja 77 unaocznili, że co najmniej część budynków postawionych ok. 1. poł. XIV w. miała trzy piętra wyrastające ponad kondygnację częściowo zagłębioną w podłoże. Pierwsza z nich miała dwa okna szczelinowe na drugiej kondygnacji i nieco większe, pojedyncze okno (o wymiarach 42×100 cm) na trzeciej – wszystkie

umieszczone we wnękach i zamykane od środka okiennicami. Budynek narożny odkryty na działce św. Mikołaja 77, w którym wysokość każdej z trzech kondygnacji nadziemnych wynosiła 3,5–4 m, sprawiał wrażenie wieżowego (Chorowska 1994, s. 30, 56–57).

Przed kamienicami w pierzejach Rynku były nadal budowane przedproża. Dowodzi tego przede wszystkim odkryta ściana boczna jednego z nich, dzieląca sąsiednie konstrukcje, biegnąca na przedłużeniu ściany granicznej kamienic nr 4 i 5, którą wzniesiono, poszerzając położone blisko siebie domy z XIII w. (ryc. 105). Zbadana część przedproża, przylegająca do bocznej, opatrzonej kilkoma wejściami ściany XIII-wiecznego domu na działce Rynek 41, została wymurowana w wątku jednowózkiowym (ryc. 111). Przed kamienicami nr 2, 14/15 i 38 stwierdzono zagłębienia poświadczające obecność przedproży. Z placu rynkowego do zagłębionej w podłoże kondygnacji pierwotnego założenia kamienicy nr 50, z wejściem w bocznej ścianie zachodniej, prowadziła prawdopodobnie pochylnia (Bresch i in. 2001, s. 21, 35–38; 2001a, s. 80–83, 92–93; 2002, s. 44–45; Chorowska 2002, s. 207; Lasota 2002, s. 72–74).

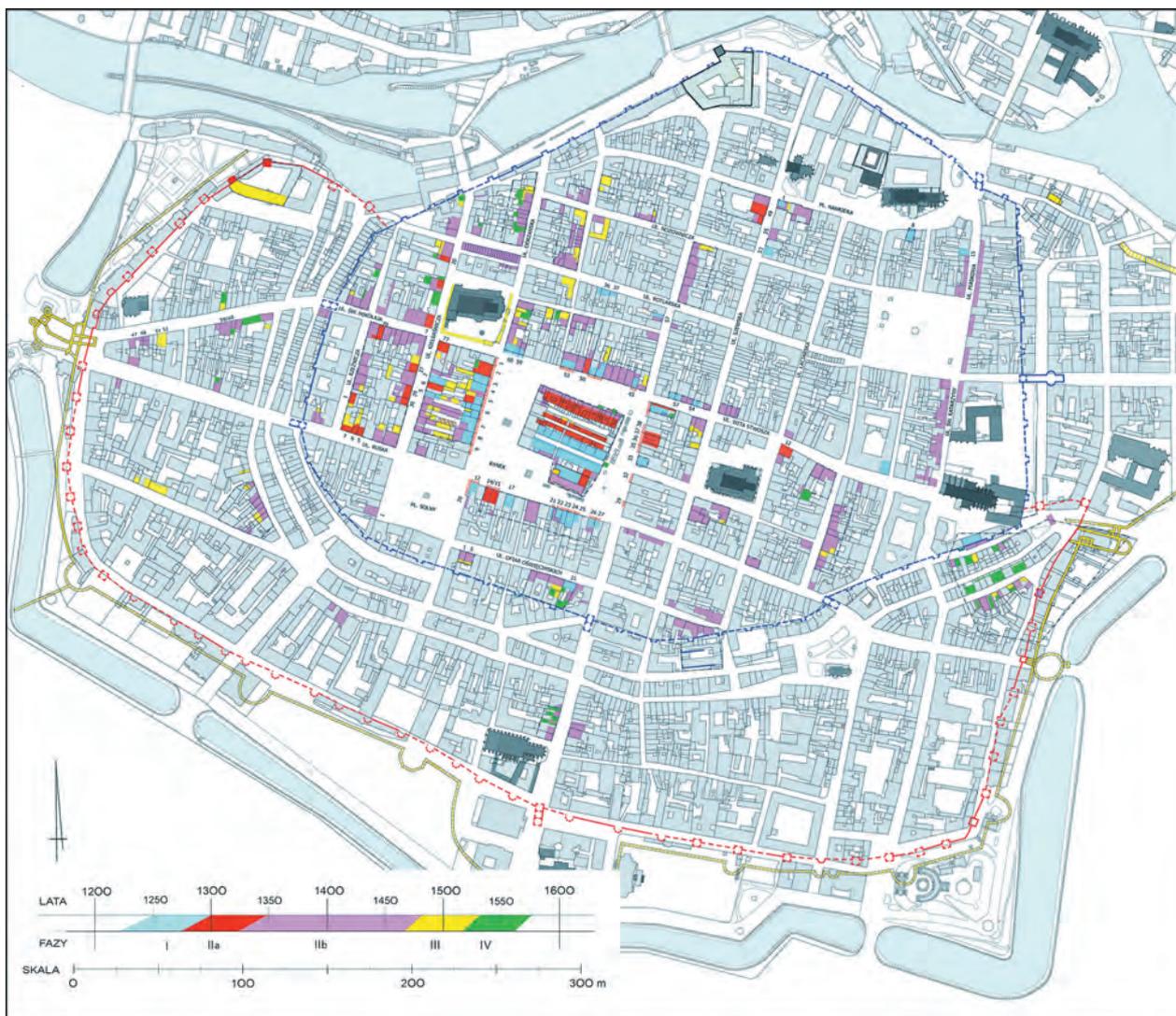
O ile około połowy XIV w. kamienice przy ulicach tworzyły enklawy, o tyle wokół Rynku formowały zwarte ciągi zabudowy i przeplatały się z domami drewnianymi. Stan zabudowy murowanej wokół Rynku przybliżają stwierdzone budynki i świadectwa murowanych przedproży w postaci mu-

rów bądź zagłębien zasypanych m.in. gruzem ceglany (ryc. 105). Realia te wskazują, że na 60 działek przyrynkowych na co najmniej 35 wznosiły się kamienice faz I i IIa. Spośród pierzei Rynku jednorodnością wyróżniała się zachodnia, zabudowana kamienicami z murowanymi przedprożami, prawdopodobnie również w zasięgu nierozpoznanego dołąd skraju południowego. Wschodni odcinek pierzei południowej i północny wschodniej być może również charakteryzowały się w całości zwartą zabudową murowaną. Można powiedzieć, że najbardziej zróżnicowany był wygląd pierzei północnej, gdzie stwierdzono kamienice z przedprożami (nr 43, 48, 49, 52, 59, 60) i z pochylnią (nr 50) oraz domy o konstrukcji szkieletowej z przedprożami i bez nich. Nie było przedproży przed obecnymi kamienicami nr 44–47 i prawdopodobnie nr 42, których pierwot-

ne założenia pojawiły się w 2. poł. XIV w. Rozpoznane w wykopach przed budynkami nr 53, 56, 58 relikty przedproży pozwoliły wnioskować, że mieściły się one przed domami szkieletowymi (Bresch i in. 2002). W zachodnim odcinku pierzei południowej znajdowały się trzy kamienice z przedprożami (nr 12, 14/15) i jedna bez tej konstrukcji (nr 17), przedzielone domami szkieletowymi. Przed obecnymi kamienicami nr 16, 18, 19, których początki sięgają 2. poł. XIV w., nie zarejestrowano przedproży.

Kamienice fazy IIb (od około połowy XIV w. do ok. 2. tercji XV w.)

Kamienice tej fazy zaczęto wznosić w okresie stabilizowania się poziomu Rynku i ulic. Ich układ wysokościowy tworzyły głębokie piwnice nakryte sklepieniami, parter, jedno lub dwa piętra oraz wy-

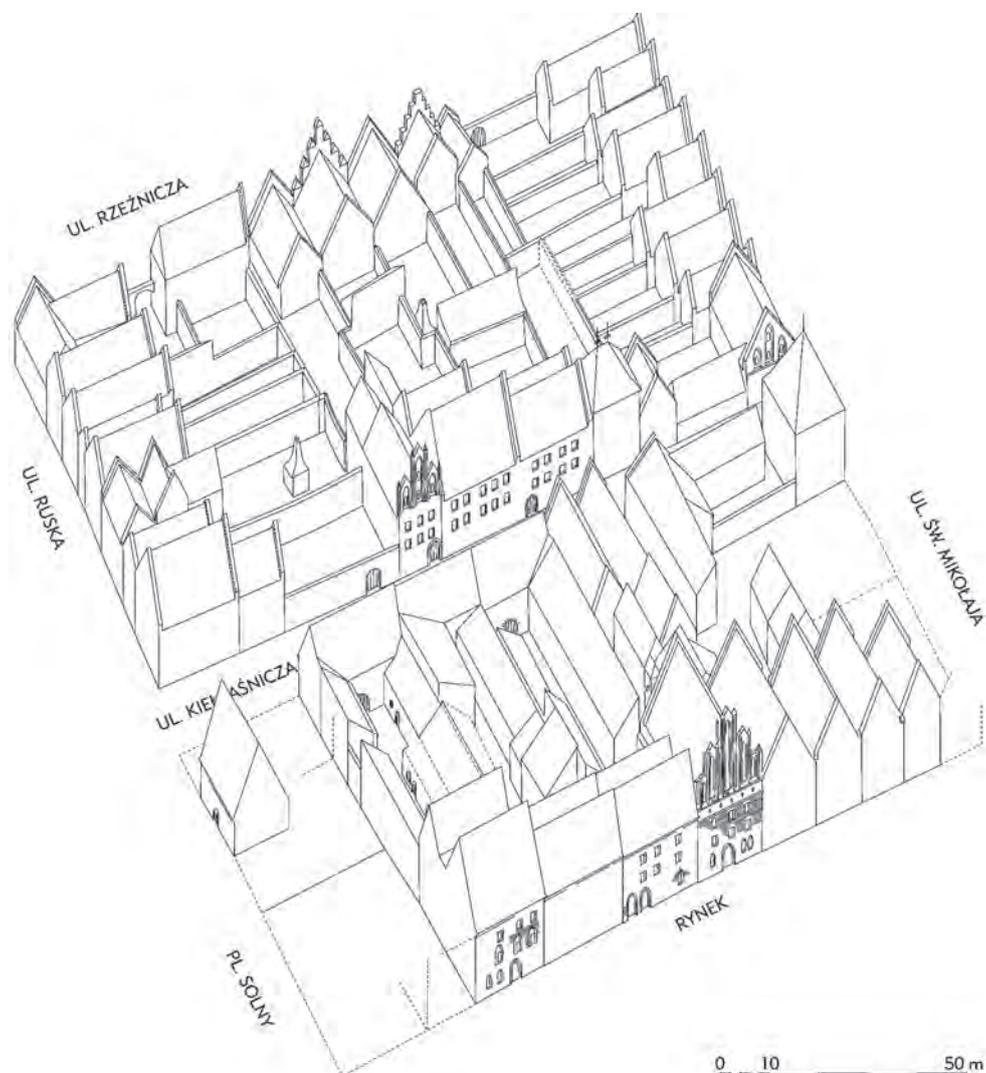
Ryc. 113. Wrocław. Rozprzestrzenianie się kamienic w obrębie murów miejskich Wrocławia w średniowieczu i wczesnej nowożytności, wg Atlas 2001, plansza 4, uzupełniona. Rys. P. Rajski

Fig. 113. Wrocław. Expansion of town houses within the town wall during the medieval and early modern period. Atlas 2001, Plate 4, with supplementary data. Drawing P. Rajski

sokie, strome dachy (ryc. 115). Masowe pojawienie się kamienic drugiej generacji wokół Rynku można wiązać z dekretem wydanym przez radę miasta w 1363 r., nakazującym bez jakiegokolwiek sprzeciwu odbudowę przy użyciu cegieł i kamieni spalonych tutaj domów drewnianych (Korn 1870, nr 238). Kamienice na działkach nr 44–47 powstały w ramach jednej akcji budowlanej (Lasota 2002, s. 75), a kamienice spalone – o czym świadczą przepalenie ścian przedproży oraz spalenizna i gruz budowlany zawarte w sekwencjach wypełniających je warstw (Bresch i in. 2001; 2001a; 2002) – zostały przebudowane. Utworzenie w pierzejach zwartej zabudowy złożonej z kamienic drugiej generacji nastąpiło niedługo po pożarze. W 1384 r. posiadacze nieruchomości przy legnickim Rynku przyrzekli księciu Ruprechtowi i rajcom, że w ciągu trzech lat przekształcą fron-

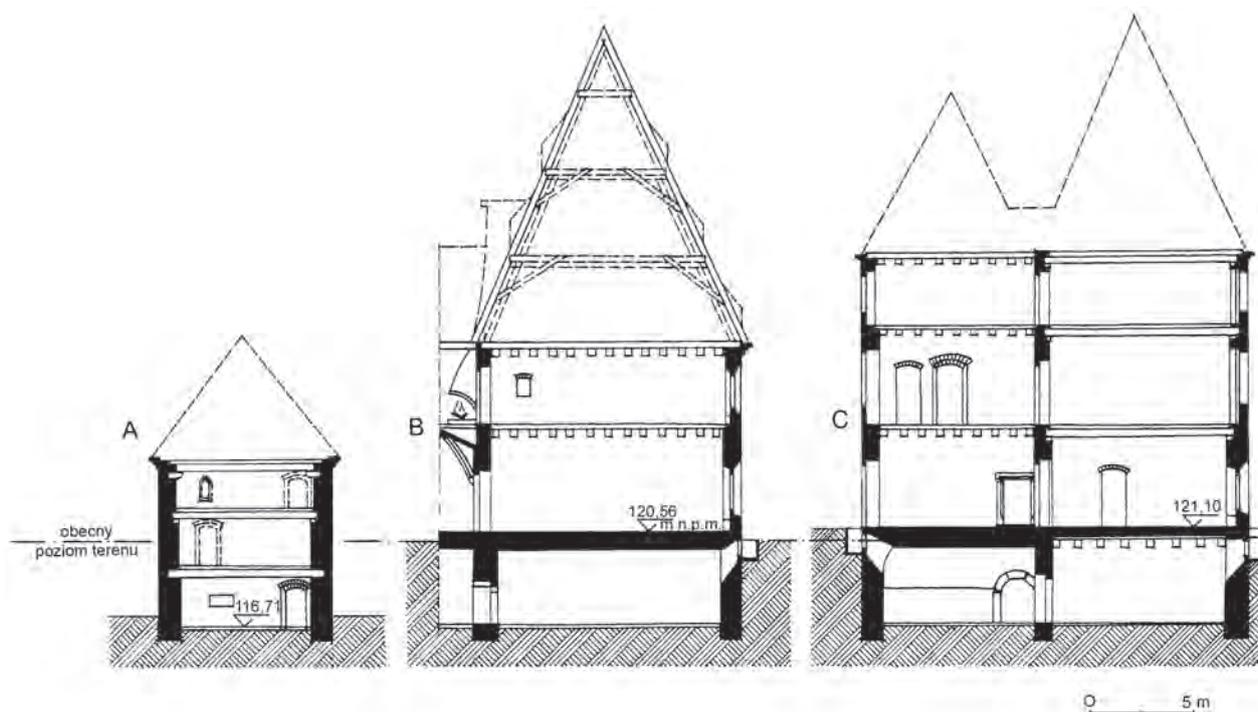
ty budynków na wzór Rynku wrocławskiego: zlikwidują podcienia, a domy o wysokości co najmniej jednego piętra, zwieńczone szczytami, postawą w jednej linii (Lasota, Łużyńska 2002, s. 158, przyp. 22). Czynnikiem sprzyjającym zapewne skokowemu wzrostowi inwestycji mieszczańskich we Wrocławiu w 2. poł. XIV w. była obecność wysoko wykwalifikowanych warsztatów budowlanych realizujących wiele monumentalnych inwestycji kościelnych (Świechowski 1978, s. 107–116).

Ukazane na planie odkrycia kamienic zbudowanych mniej więcej przed 3. tercją XV w. (ryc. 113) pozwalają sądzić, że do tego czasu stały się one powszechne w części miasta ograniczonej wewnętrznym murem miejskim. Pojawiły się także w dość dużej liczbie przy ul. św. Mikołaja, Ruskiej, Świdnickiej na odcinkach między bramami wewnętrznymi

Ryc. 114. Wrocław. Rekonstrukcja średniowiecznej zabudowy w dwu blokach położonych na zachód od Rynku, wg Atlas 2001, plansza 5b

Fig. 114. Wrocław. Reconstruction of medieval buildings in two blocks west of the Market Square (Rynek), Atlas 2001, Plate 5b

Ryc. 115. Wrocław. Przekształcenia wysokościowe kamienicy Rynek 6 w średniowieczu:

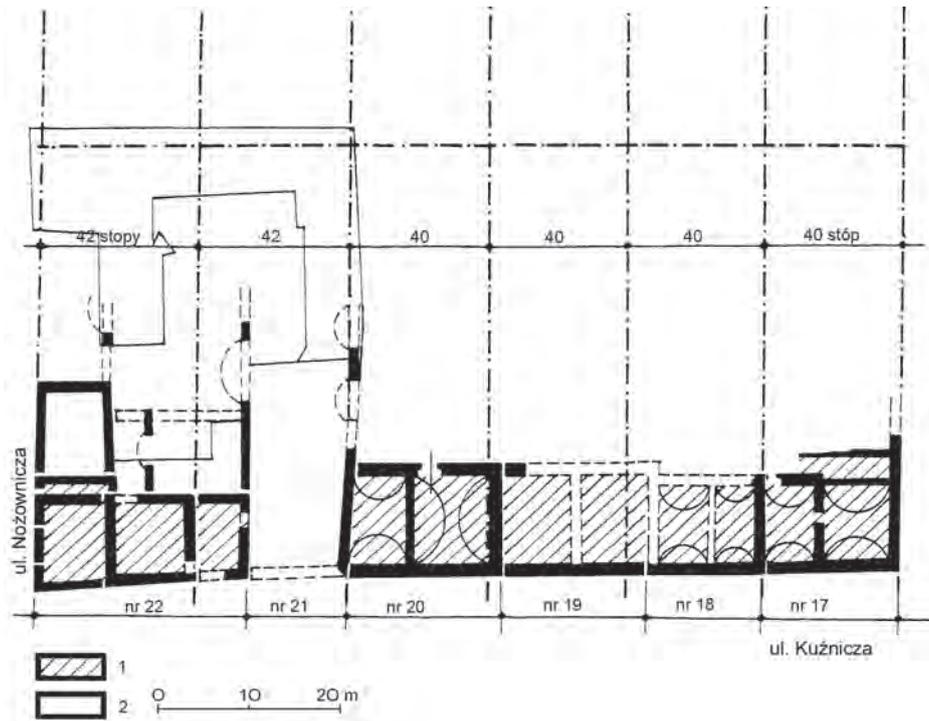
A – XIII w.; B – po połowie XIV w.; C – w końcu XV w., wg Chorowska 1994, s. 34, ryc. 55

Fig. 115. Wrocław. The Market Square. Changes in the height of a town house at no. 6 Rynek during the medieval period: A – 13th c.; B – after c. 1350; C – in late 15th c., Chorowska 1994, p. 34, fig. 55

i zewnętrznymi miasta oraz wzdłuż brzegów fosy wewnętrznej.

Do najbardziej okazałych należały kamienice patrycjatu. Przedstawiciele tej społeczności na początku XIV w., w świetle przeprowadzonej przez Mateusza Golińskiego analizy źródeł podatkowych, mieli posesje przy Rynku (łącznie 25 w pierzejach zachodniej i południowej oraz po dziewięć w północnej, wschodniej i przy ul. Kurzy Targ), pl. Solnym (11), ul. Pańskiej/Kiełbaśniczej (4), Kotlarskiej (na odcinku środkowym – ?, zachodnim – 7), Junkierskiej/Ofiar Oświęcimskich (14), wewnętrznej Świdnickiej (4) i św. Wojciecha/Wita Stwosza (15) (Goliński 1995a, s. 43 i n.). Rozpoznane kamienice fazy IIb, które można wiązać z własnością patrycjatu, reprezentowały różne rozwiązania przestrzenne. Były wśród nich założenia dwu- i trójskrzydłowe, o długości frontu w granicach ok. 11–25 m (Rynek 5, 6, 52, 60, ul. Kiełbaśnicza 20, 29, Ofiar Oświęcimskich 19, 21, 33, 35, Wita Stwosza 12/Biskupia 11). Jednym z pomieszczeń skrzydła frontowego parteru była sień, z której wychodziło się na podwórze. Kamienica przy ul. Kiełbaśniczej 20 miała dwa piętra. Jednopiętrowe budynki nakrywały dachy strome, wyższe od ścian, mieszczące się pod nim strychy były podzielone na kondygnacje (Rynek 6 – ryc. 115, ul. Ofiar Oświęcimskich 19, 21). Szerokofron-

towe i jednopiętrowe kamienice dwutraktowe były zabezpieczone dwoma dachami o układzie równoległym do pierzei Rynku (Rynek 7, 8). Można wskazać, że w północnej pierzei Rynku do patrycjatu należały też kamienice dwutraktowe szczytowe, zawierające na parterze sień od frontu oraz przechód i izbę w trakcie drugim (nr 44–47, 51). Stein, opisując miasto, wspominał, że przy skrzyżowaniach ulic osiedlili się karczmarze, żeby znak oznajmiający okres prowadzenia wyszynku był widoczny z daleka (Stein 1995, s. 24). Z ich własnością można kojarzyć budynki szerokofrontowe odkryte przy ulicach, które prowadziły do bram wewnętrznego obwodu murów miejskich: dwutraktowe (Ruska 1/Kiełbaśnicza 32, Ruska 7/Rzeźnicza 1), dwuskrzydłowe (Ruska 2, 4/5, św. Mikołaja 13) i płytki trójdzielny (Oławska 12). Domy rzemieślników charakteryzowały się prostszym rozplanowaniem. Zabudowę jednego z odcinków pierzei wschodniej ul. Kuźniczej (nr 17–22) prawie w całości tworzyły kamienice płytkie, dwudzielne, o długości ścian frontowych 10–13,5 m (ryc. 116). Skrajny od północy odcinek zachodniej pierzei ul. Odrzańskiej (nr 22–29) składał się głównie z budynków szerokich na 3,7–6,5 m, szczytowych, jednoprzestrzennych i dwutraktowych. Przykład najniższego standardu zabudowy murowanej stanowią budynki stwierdzone

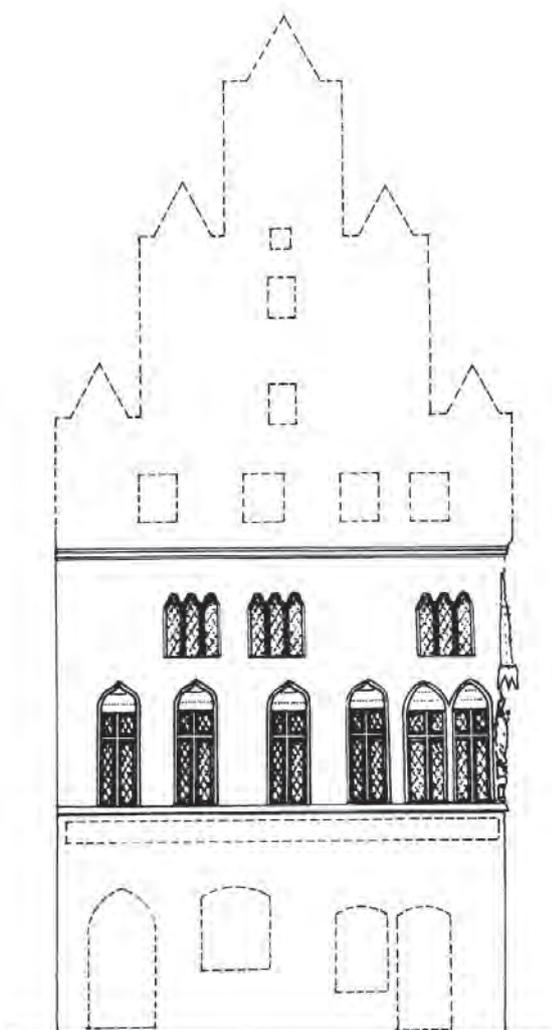
Ryc. 116. Wrocław. Ciąg piwnic kamienic przy ul. Kuźniczej 17–22: 1 – piwnice z lat 1350–1470; 2 – piwnice z lat 1470–1530, wg Chorowska, Lasota 1995a, s. 66, ryc. 13

Fig. 116. Wrocław. A series of cellars of town houses in Kuźnicza St.: 1 – cellars from the period 1350–1470; 2 – cellars from the period 1470–1530, Chorowska, Lasota 1995a, s. 66, fig. 13

przy ul. Nożowniczej (nr 13–17), niepodpiwniczone, z jedną izbą na parterze, o długości ścian frontowych 4 m i bocznych 6 m. Według relacji Steina przy ul. św. Wojciecha (obecnie Wita Stwosza) mieszkało więcej wytwornych obywateli niż gromad brudnych rzemieślników (Stein 1995, s. 23). Ci drudzy zamieszkiwali zapewne kamienice szczytowe, jednoprzestrzenne i dwutraktowe, szerokie w granicach 5,75–8,25 m – rozpoznane na działkach nr 4, 5, 15, 18. Tak rozplanowane kamienice, o podobnych wymiarach, zostały zarejestrowane również przy ul. Ofiar Oświęcimskich (nr 19, 30). Znajdowały się one w sąsiedztwie szerokofrontowych. Standard zabudowy murowanej na terenie między wewnętrznym i zewnętrznym pierścieniem fortyfikacji miejskich reprezentował poziom zabudowy stwierdzonej przy ul. Kuźniczej, Nożowniczej i Odrzańskiej (Atlas 2001, plansze 4, 5a, 5b; Brzezowski i in. 1998, s. 157–168; Brzezowski, Lasota 1995; Chorowska 1994, s. 33–35, 38, 90–98; 1999, s. 117–118; Chorowska, Lasota 1995a; Lasota 2002, s. 74–77; Lasota i in. 2001, s. 345 i n.).

Nikłą znajomość fasad kamienic wzniesionych po mniej więcej połowie XIV w. wzbogacają odkrycia dokonane w budowlach mieszczańskich w innych miastach strefy budownictwa ceglanego na Śląsku:

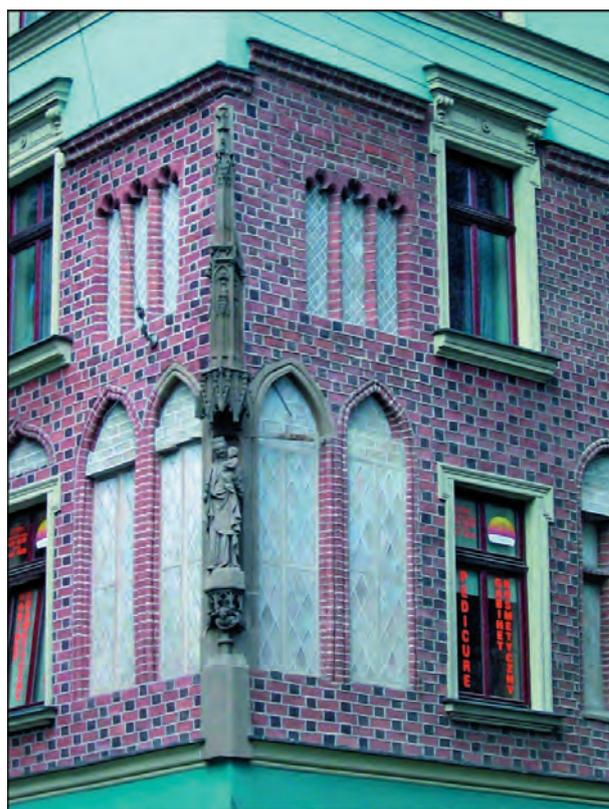
kamienicach w Brzegu (Czerner 1999; Burnita i in. 2005), ratuszach w Namysłowie (Lasota, Legendziewicz 2007, s. 45–53) i Środzie (Czerner, Kościuk 1989, s. 38–53). Kolorystykę ceramicznych elewacji tworzył wątek dwubarwny, z ciemnymi główkami. Piętro było oddzielone od parteru fryzem płycinowym lub fryzem i gzymsem wieńczącym budynek. Drugi fryz płycinowy biegł pod gzymsem koronowym. Piętro rozczłonkowały blisko siebie rozmieszczone blendy i otwory okienne, z różnie profilowanymi krawędziami, prostokątne (podzielone krzyżem łańskim na kilkupołowe) oraz nakryte łękiem ostrołucznym, odcinkowym, trójlistnym lub oślim. Blendy i otwory okienne nie korespondowały z artykulacją parteru, ograniczoną do okien i wejść. Pokryte tynkiem fryzy płycinowe i blendy miały dekorację malarską, złożoną na ogół z czarnego lub szarego tła oraz motywów wyróżniających się innym kolorem. Fryzy płycinowe ożywiały motywy maswerków, a blendy – imitacje okiennic lub oszklenia, w postaci gomółek i rombów. W zwieńczeniu fasad kamienic brzeskich dopatrzonego się szczytów uskokowych. Takie szczyty ratuszy w Namysłowie i Środzie zostały podzielone na kondygnacje rozczłonkowane blendami.

Ryc. 117. Wrocław. Kamienica Pod Złotą Marią, rekonstrukcja elewacji od strony ul. Kurzy Targ 2, wg Małachowicz 2004, ryc. 7

Fig. 117. Wrocław. The town house „Pod Złotą Marią”, reconstruction of the façade of the house at no. 2 Kurzy Targ, Małachowicz 2004, fig. 7

Tego rodzaju wystrój elewacji we Wrocławiu znamy z kamienicy narożnej Kurzy Targ 2/Szewska 74, najpewniej patrycjuszowskiej, z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem stojącej pod baldachimem, na konsoli wyrastającej z narożnika (ryc. 117–118). Na obu elewacjach kamienicy odsłonięto relikty otworów okiennych ze śladami podziałów w postaci ukośnej kraty. Okna pierwszego piętra ujęte były w dekoracyjne blendy ostrołuczne i wygięte w ośli łęk, o krawędziach kamiennych po obu stronach figury. Na wystrój drugiego piętra złożyły się trójlistnie nakryte wnęki zestawione pojedynczo, po dwie lub trzy (Małachowicz 2004). Na pierwszym piętrze fasady kamienicy Rynek 8 stwierdzono obecność blend (Czerner 1976, s. 58). Fasady kamienic nale-

Ryc. 118. Wrocław. Kamienica Pod Złotą Marią, stan po konserwacji. Fot. M. Chorowska

Fig. 118. Wrocław. The town house „Pod Złotą Marią”, status after conservation. Photo. M. Chorowska

żących do elity społeczności miasta miały również piaskowcowe obramienia otworów. W pięcioosiowej elewacji frontowej kamienicy Kiełbaśnicza 29 są wyeksponowane: fryz płycinowy nad parterem, z białymi liniami motywu maswerkowego na czarnym tle, oraz piaskowcowe obramienia okien pierwszego i drugiego piętra, na niższej kondygnacji o profilu gruszkowym, a na wyższej z krzyżującymi się laskami w narożach. Profile obramień okien drugiego piętra pozwalają wnioskować, że zostało ono nadbudowane w fazie III. Znany z ikonografii i rysunków archiwalnych budynek tzw. Nowego Ratusza na Nowym Mieście ukazywał na poziomie pierwszego piętra naprzemienny ciąg ostrołucznych wnęk i prostokątnych otworów okiennych, podzielonych na cztery kwatery. Poniżej znajdował się pas fryzu, oddzielający piętro od parteru, pierwotnie bardzo wysokiego, który został w okresie nowożytnym w kilku miejscach przebity przez okna powstałe w związku ze zmianą wysokości kondygnacji w budynku. Trójkątny szczyt wychodzący na dawną ul. Polską wypełniało pięć smukłych blend (ryc. 119).

Ryc. 119. Wrocław. Nieistniejący tzw. Nowy Ratusz na Nowym Mieście na rysunku B. Mannfelda, wg Czechowicz 1999, s. 183, ryc. 15

Fig. 119. Wrocław. The no longer existing New Town Hall in the New Town in a drawing by B. Mannfeld, Czechowicz 1999, p. 183, fig. 15

Aktualnie prowadzone badania kamienicy Szewska 35, znajdującej się w północnej części Starego Miasta, dowodzą, że przedstawione wyżej rozwiązania kompozycji i wystroju fasad gotyckich domów mieszczańskich były we Wrocławiu rozpowszechnione. Kamienica ta powstała w wyniku połączenia dwóch jednopiętrowych kamienic z okresu gotyckiego, kalenicowej oraz szczytowej, mających długość ścian frontowych 9 i 6 m. Krawędzie otworów w fasadach obu kamienic, dwubarwnych z ciemnymi główkami, zostały wykonane z kształtek ceglanych. W elewacji węższego, dwutraktowego budynku południowego parter od piętra oddzielał otynkowany fryz płycinowy, pod którym mieściły się trzy prostokątne otwory przegrodzone filarkami: wejście do sieni oraz okna po jego bokach. W kondygnacji parteru dwudzielnego budynku kalenicowego znajdowały się cztery otwory. Umiejscowiony na skraju elewacji otwór drzwiowy, prowadzący do sieni, był zakończony łękiem oślim, a znajdujące się obok niego prostokątne okno dzieliło się na cztery pola. Izbę

obok sieni oświetlały dwa okna z łękami wygiętymi w ośli grzbiet. Stwierdzone pozostałości podziału piętra elewacji pozwalają powiedzieć, że były tutaj gęsto rozmieszczone otwory okienne i blendy oparte na gzymsie międzykondygnacyjnym, niekorespondujące z rozstawem otworów parteru⁴².

Rozważania na temat proporcji fasad gotyckich kamienic wrocławskich można uważać za chybiłoby. Nie można też bezrefleksyjnie powtarzać za Steinem opisu domów przyrynkowych jako mających od trzech do pięciu kondygnacji (Czechowicz 2003, s. 25). Proporcje fasad stanowiły wypadkową dwóch wymiarów, a mianowicie szerokości działki (a te charakteryzowały się znaczną rozpiętością, od 4,5 do 25 m) i wysokości kamienicy, zależnej od liczby pięter – jednego lub dwóch. Stein, pisząc o kamienicach przyrynkowych, uwzględnił także poziomy okien w szczytach „ciągnące się aż do samego wierzchołka” (Stein 1995, s. 21). Z rozpoznanych dotąd dziesiątków szczytów w ścianach granicznych kamienic wynika, że w okresie gotyckim miały one nie więcej niż dwa piętra. Można wskazać, iż fasady kamienic wrocławskich składały się z niezależnych od siebie kompozycyjnie części przedzielonych fryzem płycinowym lub gzymsem. Układ otworów drzwiowych i okiennych w pasie parteru był uzależniony od rozwiązania funkcjonalnego tej kondygnacji. W wypadku budynków jednopasmowych wejście do sieni znajdowało się na skraju elewacji (ryc. 120) lub na jej osi (wspomniany wyżej przykład fasady Szewska 35). W dwupasmowej kamienicy Rynek 6 znajdowały się dwa otwory drzwiowe, jeden obok drugiego, zlokalizowane przy ścianie bocznej (Chorowska 1994, s. 33). Nie można wykluczyć wariantu kamienicy dwupasmowej w trakcie przednim, z wejściem w pobliżu osi elewacji frontowej. Celowej, horyzontalnej kompozycji podlegał natomiast poziom pięter fasad, z mocnym podziałem otworami okiennymi i imitującymi je blendami.

Na istnienie w elewacjach kamienic zamożnych mieszczan szczytów uskokowych wieńczących fasady, podzielonych artykulacją na kondygnacje, wskazują boczne szczyty wschodnie ratusza wrocławskiego i podane wyżej przykłady budownictwa mieszczańskiego z innych miast Śląska. Znaną z rysunków i fotografii formę frontowego szczytu gotyckiej kamienicy jednopiętrowej stanowi szczyt trójkątny, zakończony tzw. kocim biegiem, rozczłon-

⁴² Badania kamienicy Szewska 35 prowadzą mgr inż. arch. Jerzy Burnita, dr Czesław Lasota, dr inż. arch. Andrzej Legendziewicz.

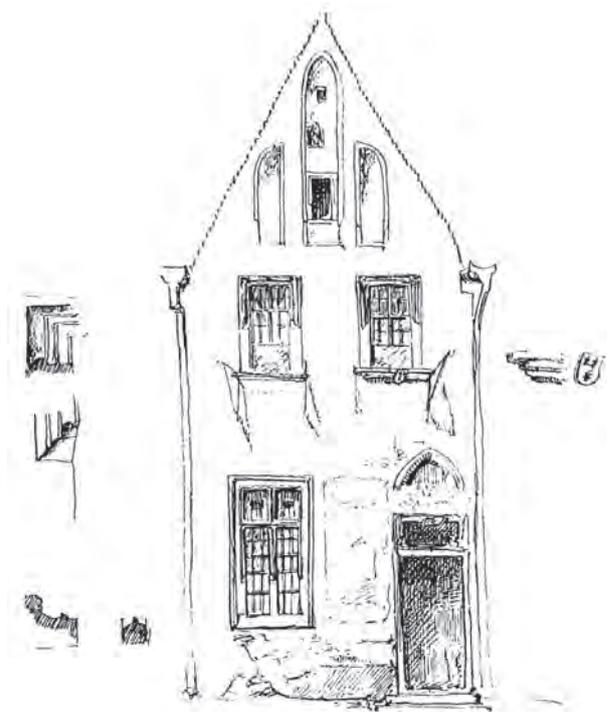
kowane wertykalnie blendami (Kacerska Górka 5, Nowy Targ 22, Rzeźnicza 19 lub 20 – ryc. 120, Szewska 57; Chorowska 1994, s. 70–73; Czechowicz 2003, s. 27).

Kamienice fazy III (od ok. 3. tercji XV w. do 1. tercji XVI w.)

W tym czasie na obszarze ograniczonym wewnętrznym murem miejskim były wypełniane luki w zabudowie pierzei murowanych, prawdopodobnie ostatnie w jego części południowej. W części północno-zachodniej nastąpiło to natomiast dopiero w okresie renesansu (ryc. 113).

W kamienicach patrycjuszowskich Rynek 5–8, które podwyższono o kolejną kondygnację (ryc. 115), został ostatecznie rozwiązany układ funkcjonalny parteru, który tworzyły: obszerna reprezentacyjna sień i kantor od frontu, a w trakcie tylnym sklepiony skarbiec, izba oraz przechód między nimi. Takie rozwiązanie planu uzyskały też szerokofrontowe kamienice Rynek 52, 60. Uogólniając kwestię rozwiązań przestrzennych budynków rozpoznanych w pierzejach ulic, można powiedzieć, że w okresie fazy II część istniejących kamienic rozbudowano o skrzydło tylne lub drugi trakt. Wśród zbudowanych od nowa znajdowały się: płytkie dwudzielne, dwutraktowe oraz jednoprzestrzenne (Chorowska 1994, s. 39, 90 i n.; 1999, s. 119; Chorowska, Lasota 1995a, s. 57–67; Chorowska i in. 1994, s. 295–305; Lasota 2002, s. 75; Lasota i in. 2001).

Jak wynika z rejestru podatkowego z 1564 r., działki w środkowych częściach bloków północnego, zachodniego i południowego Rynku rozciągały się od placu do równoległych przecznicy⁴³. Trzy z nich w bloku zachodnim: Rynek 6/Kiełbaśnicza 5, Rynek 7/Kiełbaśnicza 3/4, Rynek 8/Kiełbaśnicza 2 – należały do znakomitych rodów patrycjuszowskich. W kamienicach przyrynkowych byli goszczeni monarchowie przybywający do Wrocławia w 1. tercji XVI w. i później (Brzezowski 1999, s. 145, przyp. 5, 8–13, 15–16; Chorowska 1999, s. 119, przyp. 32–33). Zabudowa tych działek miała charakter rezydencji złożonej z dwóch domów, reprezentacyjnego w pierzei Rynku, tylnego przy ul. Kiełbaśniczej, oraz oficyn obramowujących dziedziniec. Na dziedziniec prowadziła sień przejazdowa w domu tylnym, trójdzielny od frontu, jednopiętrowy (Chorowska i in. 1994, s. 294 i n.). O wysokim standardzie wystroju wnętrza i elewacji tych założeń

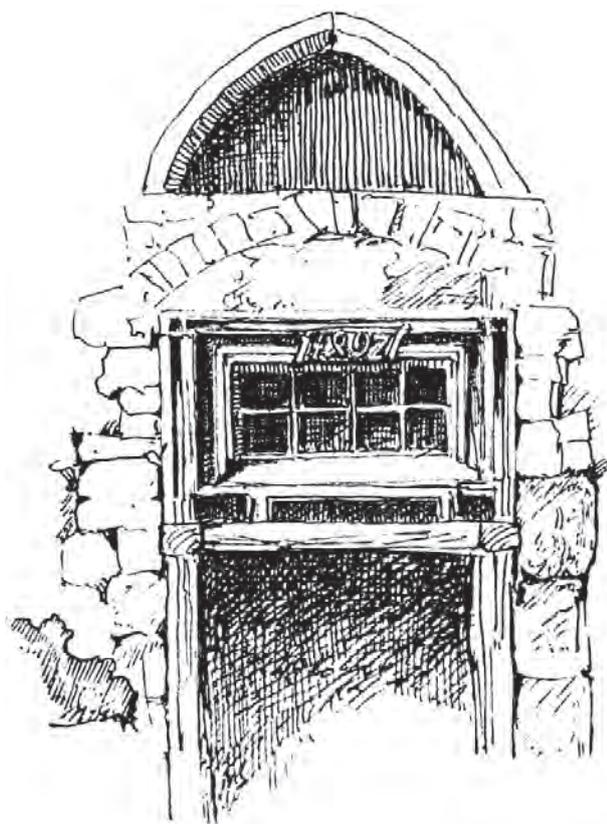
Ryc. 120. Wrocław. Fasada nieistniejącego domu przy ul. Rzeźniczej 19 lub 20. Data 1492, umieszczona na nadprożu nadświetla prostokątnego portalu, określa także czas odfukcia prostokątnych obramień okiennych. Sam budynek jest bez wątpienia starszy, wg Czechowicz 1999, s. 184, ryc. 20

Fig. 120. Wrocław. Façade of a no longer existing house at no. 19 or 20 Rzeźnicza St. The date of 1492 set on the lintel of a over a rectangular portal also defines the time of removal of rectangular window framing. The building itself is definitely older. Czechowicz 1999, p. 184, fig. 20

świadczą rzeźbiarskie detale architektoniczne (portale wewnętrzne – Rynek 7 z datą 1494, Rynek 8; obramienia okien w elewacji tylnej – Rynek 6; obramienia okien w elewacji oficyny, w tym jedno z datą 1503 – Rynek 8) i odkryte fragmenty polichromii otynkowanych ścian wewnątrz (Rynek 6) (Brzezowski 1999, s. 144–145; Czerner 1976, s. 60–61; Chorowska 1994, s. 59, 63–65).

W pierzejach Rynku zdecydowanie przeważały budynki szczytowe. Ustalono, że kamienice nr 12 i 13 były również podwyższone o kolejną kondygnację (Lasota i in. 2006), a front działki Rynek 50/Igielna 18 wypełniał budynek jednopiętrowy (Chorowska 2002, s. 208). Kamienic z jednym piętrem na największych działkach mogło być więcej. Obecnością budynków dwupiętrowych charakteryzowały się także pierzeje w innych tradycyjnych miejscach zamieszkania elity społecznej. W relacji Steina z początku XVI w. ul. św. Wojciecha (dzisiejsza Wita Stwosza) „przyciąga wzrok z powodu wysokich do-

⁴³ A.m.Wr., sygn. K85.

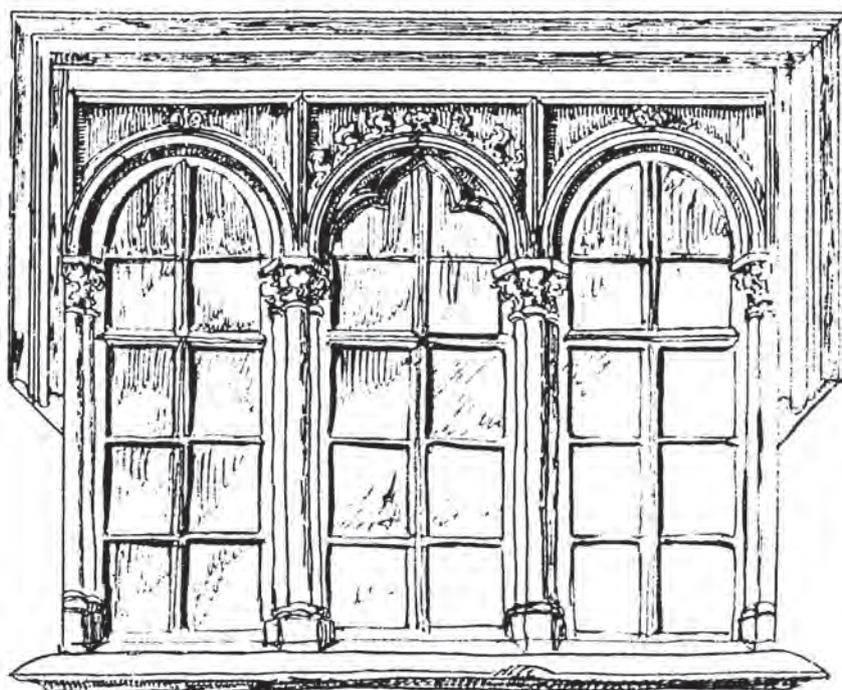
Ryc. 121. Wrocław. Fragment późnogotyckiego portalu domu przy ul. Rzeźniczej 19 lub 20. Nad prostokątnym portalem i nadświetlem z datą 1492 widnieje ostrołuczna wnęka bądź otwór sprawiający wrażenie starszego wejścia lub otworu okiennego, w który wstawiono późnogotyckie obramowanie. Cokolwiek to było, stanowi dowód na znaczną wysokość parteru kamienicy, typową – jak uważano – dla sieni w domach hanzeatyckich, wg Czechowicz 1999, s. 184, ryc. 19

Fig. 121. Wrocław. Fragment of a late Gothic portal of a house at no. 19 or 20 Rzeźnicza St. Over the rectangular portal and fanlight with the date 1492 is an ogival recess or opening, possibly an older entrance or window opening into which a late Gothic frame was set. Whatever it used to be it testifies to the substantial height of the ground floor of the house, typical – as used to be accepted – for the doorways in Hanseatic houses. Czechowicz 1999, p. 184, fig. 19

mów stojących po obu jej stronach” (Stein 1995, s. 23). Można więc wnioskować, że przy tej ulicy przeważały kamienice dwupiętrowe. Do stwierdzonych dwupiętrowych należały kamienice nr 12, 18 (Chorowska 1994, s. 35, 98; Brzezowski, Lasota 1995). W zachodniej pierzei ul. Pańskiej (Kiełbaśniczej) dwupiętrowe były kamienice oznaczone numerami 20, 26, 28 (Atlas 2001, plansza 5b; Chorowska 1994, s. 59, 91) i 29, której układ wysokościowy z okresu średniowiecza znany jest z elementów wystroju wyeksponowanych w fasadzie. W wypadku południowej, elitarniej pierzei ul. Jun-

kierskiej (Ofiar Oświęcimskich) wiadomo o podwyższeniu w fazie III do dwóch pięter kamienic nr 21, 23 (Burnita i in. 1996). Znajdowały się tu także należące do elity domy jednopiętrowe, jak np. dom Pod Głową św. Jana, stojący przy skrzyżowaniu z ul. Szewską, zdobiony płaskorzeźbami w fasadzie (Brzezowski i in. 1998, s. 163–164). Budynki dwupiętrowe mieściły się również w pierzejach ulic prowadzących do bram wewnętrznych miasta. Ustalono, że domy takie, stojące w narożach bloków, należące zapewne do karczmarzy, powstały po nadbudowie w fazie III na działkach Świdnicka 7/Ofiar Oświęcimskich 23, Kiełbaśnicza 32/Ruska 1, Ruska 7/Rzeźnicza 1 (Atlas 2001, plansza 5b; Burnita i in. 1996; Burnita, Lasota 1994). Kwestię gabarytów późnośredniowiecznych kamienic w południowej części miasta, aż do wewnętrznego pierścienia umocnień obronnych, przybliży rekonstrukcja zabudowy dwóch najpełniej rozpoznanych badaniami bloków położonych na zachód od Rynku (ryc. 114).

Nowością w modernizowanych fasadach było zastosowanie liczniejszych detali piaskowcowych w postaci obramień okiennych, portali (ryc. 120–121), tympanonów oraz tablic, często opatrzonych datami, inskrypcjami, herbami i gmerkami. Rozpowszechniły się portale z nadprożem o wykroju dwuramiennym. Na ogół prostokątne obramienia otworów z uniwersalnym motywem krzyżujących się w narożnikach profilowań stanowiły naśladownictwo łużyckich warsztatów kamieniarskich. Przykładem bliższych związków z warsztatem Briciusa Gauskego, który prowadził prace przy przebudowie ratusza, było okazałe, trójdzielne okno w kamienicy Rynek 1/ul. św. Mikołaja 81, datowane na ok. 1500 r. (ryc. 122). Portale w 2. ćwierci XVI w. zaczęto wzbogacać o motywy wczesnorenesansowe. O powszechnym stosowaniu opraw z motywem lasek krzyżujących się w narożnikach świadczą ich pozostałości znalezione na terenie wyburzonej zabudowy między wewnętrznym i zewnętrznym obwodem murów miejskich (nieistniejące ul. Kacerska Górka, Koci Zaułek; Chorowska 1994, s. 58–59; Czechowicz 2003, s. 29–33). Piaskowcowe detale od początku pokrywano powłoką malarską, co potwierdzają zabytki znalezione w piwnicach nieistniejących kamienic Ofiar Oświęcimskich 35, 39 (Brzezowski i in. 1998, s. 164–165). Zastosowanie ich na ceglanych, już wcześniej barwnych fasadach niczego w istocie nie zmieniło, aż do czasu pokrycia ich tynkiem. Jeszcze w 1512 r. Stein odnotował kolorowe fasady domów przyrynkowych ozdobione „roz-

Ryc. 122. Wrocław. Późnogotyckie okno nieistniejącej kamienicy Rynek 1/ul. św. Mikołaja 81, datowane na ok. 1500 r., wg Czechowicz 1999, s. 193, ryc. 58

Fig. 122. Wrocław. Late Gothic window of a no longer existing town house at no. 1 Rynek/no. 81 św. Mikołaja St. dated to around 1500, Czechowicz 1999, p. 193, fig. 58

maitymi malowidłami”, a także „mocno poczernia-
 ły od starości” domy przy ulicach bocznych (Stein
 1995, s. 20, 35). Budynki w pierzejach Rynku nie
 były zatem aż tak zabrudzone, żeby autor nie do-
 strzegł jaskrawej kolorystyki fryzów płycinowych,
 gzymsów, blend i piaskowcowych detali – zapewne
 ich fasady odnowiono w niezbyt odległym czasie.
 Nowością stały się też szczyty z wertykalnym podzia-
 łem powierzchni za pomocą trójkątnych w przekroju
 pilastrów i polami między nimi zwieńczonymi szczy-
 cnikami (Rynek 5, 14, 58, ul. Łaciarska 27). Na pod-

stawie analogii do szczytów kościołów Bożego Ciała
 i św. Wojciecha wskazuje się, że były to formy zna-
 ne już w 1. ćwierci XVI w. (Chorowska 1994,
 s. 70–71; Czechowicz 2003, s. 26). Wykusze stano-
 wiły prawdopodobnie incydentalny element w roz-
 wiązaniach elewacji frontowych budynków. Jeden
 z czterech znanych znajdował się w rezydencji ksią-
 żąt oleśnickich, u zbiegu ul. Wita Stwosza i św. Wita,
 pozostałe zaś w pierzejach obramowujących teren
 kościoła św. Marii Magdaleny (Czechowicz 2003,
 s. 28–29).

M.Ch., Cz.L.